

УДК 373

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3-320-332

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF THE
DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL PUPILS' THINKING

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Iryna MOZUL,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer

Ірина МОЗУЛЬ,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач

mozul.dubok@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8331-9011>

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv
National Pedagogical University,

Глухівський національний
педагогічний університет імені
Олександра Довженко,

✉ 24, Kyivska st., Hlukhiv, Sumy
oblast, 41400, Ukraine

✉ вул. Київська, 4, м. Глухів,
Сумська обл., 41400, Україна

Original manuscript received: November 01, 2023

Revised manuscript accepted: November 19, 2023

ABSTRACT

Intensive changes have been taking place in primary education in recent years. They are aimed at the creative development of the individual, his creative non-standard thinking and require constant improvement and renewal of organizational forms, content of education, use of innovative technologies aimed at increasing of educational effectiveness.

Thinking is one of the complex cognitive phenomena inherent in humans. Thinking is of great importance in learning of the surrounding world. Thinking, unlike perception, goes beyond the data received by the senses, expands the boundaries of cognition. A person makes certain theoretical and practical conclusions on the basis of sensory information, thanks to thinking.

Thinking differs from other psychological processes by characterizing the presence of a problem situation, a task that must be solved or establishing cause-and-effect relationship between subjects, objects, processes and phenomena, as well as a mandatory active change of conditions, in which these tasks are set.

Studying in primary school is an exciting process that contributes to the overall development of a primary pupil, is an important component that stimulates personality formation. For the development of various thinking operations of education seekers, it is necessary to create conditions that contribute to the optimization of the educational process by means of various forms, methods and techniques of educational activity.

The mental activity of pupils is one of the fundamental problems of the theory and methodology of primary education. Many literary sources reveal the peculiarities of thinking and its development, because it is one of the important processes of an individual's existence in the surrounding world. Human thinking makes it possible to learn more deeply and broadly about the world, relationships between people, human connections with surrounding objects and phenomena, peculiarities of the psyche.

Thinking as a process is studied by psychology, pedagogy, biology, cybernetics, philosophy and other sciences. Scientists consider various problems and types of thinking, develop

320

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

an appropriate system of special concepts, create theories of thinking that expand people's knowledge of the defined personality process, allow a deeper look into the thinking process.

Creative, non-standard, critical thinking from a psychological point of view is considered by researchers in two aspects: as a mental process of creating something new and as a set of personality properties that contribute to its involvement in this process. The independent thinking of the schoolchild plays a special role here, because in the process of search, research, problem, creative or project activity, the individuality of the child, his knowledge, skills, intuition is most clearly revealed, the connection of his motor activity, initiative and independence is traced.

Keywords: *education, teaching, development, primary school, pupils, thinking.*

У сучасному світі людину постійно оточує велика кількість подій, які відбуваються паралельно або одна за одною. Цілі, які людина ставить перед собою, формують потребу розібратися, що з чого утворюється і яким чином між собою пов'язані об'єкти, предмети, явища та події, а також які причини слугують для створення цих зв'язків.

Пізнавальна діяльність кожної людини складається з таких основоположних пізнавальних психічних процесів, як відчуття та сприймання. Одержана таким способом інформація зберігається в пам'яті. Але цих знань про навколишній світ людині, як правило, виявляється замало, недостатньо для задоволення різних потреб практичної діяльності, оскільки для цього необхідно мати глибокі й всебічні знання про сутність об'єктів навколишньої дійсності, які людина здобуває завдяки мисленню – «вищій абстрактній формі пізнання об'єктивної реальності» (Максименко, 2004:167). Спочатку здається, що в цьому може допомогти попередній досвід, який зберігається в пам'яті кожної людини, але інколи цього буває недостатньо, щоб розв'язати проблему. Тут потрібне більш уважне, ґрунтовне, ретельне й детальне вивчення та аналіз ситуації з метою виявлення взаємозв'язків. Це і є той непростий процес, який виконує мислення.

Представники філософії, психології, педагогіки, біології, кібернетики, медицини, логіки досліджували мислення. Учені розглядають різні проблеми мислення, розробляють відповідну систему спеціальних понять, створюють свої теорії мислення, які розширюють знання людей про означений процес особистості, дозволяють глибше зазирнути в нього.

Проблема мислення здавна хвилювала вчених. До них зверталися ще давньогрецькі мислителі, представники класичної та новітньої філософії Аристотель, Г. Гегель, М. Гайдегер, Е. Гуссерль, Р. Декарт, Демокріт, Є. Дмитрієв, А. Срахтін, І. Кант, Г. Лейбніц, Платон, А. Шумлін та ін. У своїх працях філософи наголошували, що мислення виступає як суспільно-історичний процес, історичний розвиток пізнавальних можливостей людства, родове мислення людства. При цьому в будь-якому тлумаченні акцент робиться на мисленні конкретних людей, зумовленому історичним розвитком.

У ХХ столітті видатні зарубіжні та вітчизняні психологи (О. Брушлінський, М. Вертгеймер, С. Виготський, Я. Гальперін, О. Зельц, А. Леонт'єва, Ж. Піаже, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Н. Талізін, Дж. Уотсон, З. Фрейд та ін.) у своїх дослідженнях багато уваги приділяли

321

ICV 2022: 80.27

DOI 10.31494/2412-9208-2023-1-3

мисленню з психологічної точки зору. Проблема мислення, яка пов'язана з навчанням і розумовим розвитком дітей, розкривається у працях А. Леонтєва, А. Смирнова та ін.

Сучасні педагоги у своїх працях демонструють різні підходи до визначення сутності поняття «мислення». Ця проблема широко відображена в дослідженнях Л. Арістової, Ю. Бабанського, М. Данилова, Л. Занкова, С. Іванова, І. Ісаєва, М. Кашапова, Н. Кузьміна, Р. Костіна, Ю. Кулюткіна, І. Лернера, В. Лозової, М. Махмутова, О. Матюшкіна, Е. Осипова, В. Паламарчук, В. Сластеніна, Г. Сухобської, І. Харламова, та ін.

У ХХ столітті мислення вивчається і дослідниками природничих наук – О. Бугайова, С. Гончаренко, А. Ейнштейн та ін. Фізіологія вищої нервової діяльності досліджує динаміку нервових процесів особистості, за допомогою яких реалізуються акти людського мислення. Для фізіологів цікавою залишається динаміка нервових процесів, які сприяють реалізації функцій мислення.

Проблема розвитку мислення стала предметом уваги науковців математики й кібернетики (Р. Атахов, У. Рейтман, А. Сухотін, Я. Хінчин та ін.), які створили нову інформаційно-кібернетичну теорію мислення, у якій мислення людини розглядається як інформаційний процес, де фіксується те загальне, що є в роботі електронно-обчислюваних машин. Для психології цікавою є специфіка саме людського мислення, а також те, чим воно відрізняється від інформаційних процесів, які реалізуються через сучасні технічні пристрої.

Аналіз психологічної, педагогічної й філософської літератури показав, що велика увага приділяється розкриттю сутності поняття «мислення». Серед різних тлумачень феномену мислення деякі є найбільш розповсюдженими.

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається: «мислити – це міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності й роблячи висновки» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2004:525).

У філософському енциклопедичному словнику говориться, що «мислення – інформаційна діяльність, що набула якості опосередкованого узагальненого пізнання, яке за допомогою абстрагування, міркувань і типізації даних про світ явищ розкриває їх необхідні зв'язки, закономірності, тенденції розвитку» (Філософський енциклопедичний словник, 2002:378).

У філософському словнику вказується, що поняття «мислення» має два значення: 1) як процес опосередкованого відображення ідеальної дійсності, коли інформація про цю саму дійсність отримується шляхом зіставлення, перетворення та взаємозв'язку пізнавальних образів; 2) діяльність з вироблення знань та оперування ними як відображення сутності явищ через систему абстракцій, що охоплюють закономірності та тенденції розвитку дійсності, дозволяють пізнати її в обсязі наявного та потенціального (Філософський словник, 1986:379).

У педагогічному словнику подано таке тлумачення: «мислення – вища форма відображення дійсності в психіці, ідеальна діяльність,

результатом якої є об'єктивна істина. Практика життєдіяльності людини включає попереднє розв'язання реальних завдань у сфері психіки з оперуванням даними пам'яті, пошуком у разі потреби додаткової інформації. Людське мислення базується на чуттєвому сприйнятті й постійно перебудовує його структуру. Мисленню людини притаманна властивість хоч би незначного передбачення невідомого, внаслідок чого в ході розв'язання тих чи інших завдань виникає момент раптового розуміння, здогадки» (Гончаренко, 1997:208).

У своїх роботах психолог С. Рубінштейн стверджував, що людина мислить поняттями. «Процес мислення є одночасно і рух знання в ньому: саме це становить змістовну сторону мислення» (Рубінштейн, 1958; Рубінштейн, 2000). Для С. Рубінштейна мислення є пізнання сутності предметів. «Мислення в повному розумінні слова – це проникнення в нові шари суцього, підривання й піднімання на білий світ чогось, до того прихованого в невідомих глибинах. Загальне, що становить зміст наукового поняття, – це не будь-яка властивість, в якій сходяться кілька одиничних предметів і явищ, це істотно в них» (Рубінштейн, 1958).

Мислення відрізняється від інших психологічних процесів тим, що для нього характерна наявність проблемної ситуації, завдань, які треба вирішити, й активна зміна умов, у яких було задано завдання. «Мислення на відміну від сприйняття виходить за межі чуттєво даного, розширює межі пізнання. У мисленні на основі сенсорної інформації робляться певні теоретичні й практичні висновки. Воно відбиває буття не лише у вигляді окремих речей, явищ і їх властивостей, але й визначає зв'язки, існуючі між ними, які найчастіше безпосередньо, в самому сприйнятті людині не дані» (Поняття про мислення). Властивості речей і явищ, зв'язки між ними відображаються в мисленні в узагальненій формі, у вигляді уявлень, сутностей, закономірностей, законів.

Мислення – вища форма психічного відображення (Загальна психологія, 2005:139). У порівнянні з відчуттям та сприйманням мислення являє собою набагато детальніший і повніший образ світу, який несе в собі сутність явищ навколишньої дійсності та розкриває їх властивості. Мислення як психічний процес набагато складніший від відчуття та сприймання, адже виконує не тільки функцію одержання та обробки інформації про навколишній світ, якої буває недостатньо для задоволення людських потреб. Людина отримує нові знання, створює власну філософію, будує узагальнений образ навколишнього світу, діє творчо завдяки розвиненим формам раціональної пізнавальної діяльності (Загальна психологія, 2000:299).

Мислення у житті людини відіграє важливе значення. Воно допомагає у науковому пізнанні світу, у прогнозуванні чи передбаченні тих чи інших подій, дає можливість практично оволодіти закономірностями об'єктивної дійсності у ході її аналізу та синтезу. Мислення дає нам знання про відношення, зв'язки та особливості об'єктивної реальності, розкриває сутність явищ, закономірності та закони навколишньої дійсності. Саме

рівень розвитку мислення визначає, як людина орієнтується в світі, що її оточує. Воно не тільки тісно пов'язано з відчуттям і сприйняттям, а й формується на їх основі. Перехід від відчуття до думки – важливий процес, який складається з виділення й відокремлення предмета чи його ознак, з відходженням від конкретного, одиничного й встановлення загального, істотного для предметів, які оточують особистість (Психологія, 1968:253).

Мислення виступає способом вирішення завдань, проблем, питань, які постійно виникають перед людиною у процесі її життєдіяльності. Розв'язання завдань повинно давати людині нові знання, уміння й навички. Шукати правильні відповіді іноді буває дуже важко, тому активна розумова діяльність людини вимагає від неї зосередженої уваги й терпіння. Реальний процес думки – це завжди не лише пізнавальний процес, а ще й емоційно-вольовий. Чим складнішими будуть практичні завдання для людини, тим їх виконання буде потребувати більш глибокого пізнання навколишньої дійсності (Психологія, 1968:253).

Мислення – це діяльність, за допомогою якої людина може здійснювати перетворення об'єктів, не роблячи в них реальних змін і не здійснюючи реальних дій з ними. Наприклад, людина побачила незвичайну машину (сприймання). Але як тільки вона задумалась над тим, що це за новий вид транспорту, яке його призначення, де його виробляють і т. д., у людини виникає процес мислення. Найголовніша ознака цього психічного процесу – його спрямованість на пізнання тих внутрішніх і зовнішніх зв'язків, які не «лежать на поверхні» явища. Саме тому мислення виступає як прагнення людини дізнатися те, що невідомо, зрозуміти, осмислити більш детально те, що можливо вже й відомо, але знання носять лише поверхневий і неповний характер. «Мислення дає можливість людині зрозуміти предмети та явища об'єктивної дійсності, утворювати уявлення про них і трактування, будувати науку в її різних галузях» (Психологія, 1968:253).

Специфічність мислення полягає в тому, що воно дає можливість пізнати глибинну сутність об'єктивного світу, закони його існування; мислення дозволяє передбачати майбутнє, планувати практичну діяльність.

Узагальнюючи, можна сказати, що «мислення – це психічний пізнавальний процес узагальненого й опосередкованого відображення істотних елементів, властивостей і зв'язків між ними у предметах і явищах об'єктивної дійсності» (Загальна психологія, 2005:142). Отже, мислення використовує емпіричні знання для міркування й являє собою більш високий ступінь відображення світу, оскільки потребує глибинного аналізу, пошуку нових, важливих і значущих для індивіда орієнтирів.

Мислення як спосіб відображення дійсності характеризується певними особливостями. Мислення узагальнено відображає дійсність. Як і кожний пізнавальний процес, мислення являє собою відображення дійсності, але на відміну від сприймання, мислення – це відображення не тільки предметів і явищ, які безпосередньо впливають на наші органи чуттів. Через мислення людина пізнає предмети та явища в їх суттєвих ознаках і реальних зв'язках, які між цими предметами та явищами

існують, а також шукає істотні ознаки, властивості предметів та явищ і зв'язки між ними та характеристики, які є спільними для явищ і предметів дійсності. «Вирізнені найістотніші ознаки лежать в основі узагальнення, розкривають певну закономірність або тенденцію. Людина бачить предмет і відразу відносить його до певної групи: це автобус, це машина, ці люди йдуть на роботу» (Загальна психологія, 2005:140).

Узагальнений характер пізнавальних явищ в їх істотних зв'язках дозволяє людині розкривати найглибші в явищах природи й житті людей зв'язки, пізнавати закони, за якими відбуваються ті чи інші події, а оволодівши законами, людина спочатку перевіряє їх у своїй практичній діяльності, а потім починає використовувати для добробуту і благополуччя інших.

Мислення має активний, дійовий і цілеспрямований характер. Відчуття й сприймання, які виникають в індивіда, зумовлені зовнішніми чинниками. Такі процеси виникають за безпосередньої дії подразника на органи чуття, незважаючи на бажання суб'єкта. Мислення як правило актуалізується й спрямовується сутністю проблеми, значущою для суб'єкта (Загальна психологія, 2005:140).

У кожному процесі пізнання людина виконує дії з пізнавальним змістом. У мисленні такі дії є дуже складними, через те, що зв'язки, які людина хоче (або повинна) розкрити, потрібно виявити, а це завжди потребує більш чи менш напруженої мисленнєвої роботи.

Процес мислення представляє собою розумову працю. У ньому можна виділити наступні основні етапи. Починається розумовий процес із здивування, яким людина реагує на щось нове, невідоме, незвичайне. Корабель незвичайного розміру та конструкції, неочікувана агресивна поведінка зазвичай спокійної людини – будь-яке нове, незвичайне явище викликає у людини здивування. У здивуванні знаходить своє вираження властивий високоорганізованому живому організму дослідницький рефлекс. Коли відчуття подиву оформлюється в мові, в питанні, людині самій стає зрозуміло, чому вона дивується, що для неї виявилось новим. Бажання пізнавати нове, зрозуміти його – поштовх, стимул, який викликає початок процесу мислення. Усі ці особливості характеризують мислення як спеціальну розумову й своєрідну розумову діяльність людини. Мислить не думка, а жива особистість. Різні люди не тільки «ламають собі голову» над різними питаннями – вони використовують різні способи й по різному відносяться до перемог і невдач. Задача під час гри у шахи не дає спокою одному й залишає байдужим іншого. Можна знайти дуже багато таких людей, одержимих прагненням щось зрозуміти, і в науці, і в практиці.

Мислення нерозривно пов'язане з мовою й мовленням. Вираженість мислення в мові, нерозривний зв'язок мислення і мови надає йому узагальнений та усвідомлений характер. Коли вчитель, познайомившись з новим учнем, висловлює думку про те, що ця дитина недостатньо підготовлена до школи, педагог мислить узагальненими поняттями про підготовку, а також про вікові можливості дитини та перспективи її психічного розвитку.

Згідно з А. Маклаковим, мислення є соціально-обумовленим психічним процесом пошуку й відкриття нового, опосередкованого й узагальненого відображення дійсності в результаті багатьох мисленневих операцій, зокрема аналізу, синтезу, порівняння, і перебуває у нерозривному взаємозв'язку з мовленням (Маклаков, 2001).

«Мовлення є способом, а мова – засобом вираження думки і формою її існування. Будь-яка думка виникає і набуває свого розвитку у слові, а вдало дібране слово вдосконалює, уточнює думку. Чим більше продумана думка, тим чіткіше вона буде виражена у мовленні» (Загальна психологія, 2005:140).

У точно підібраних словах і граматичних формах людина виражає свою думку зрозуміло й доступно для всіх, тим самим вона стає більш зрозумілою їй. Взаємодія мислення й мовлення тісно пов'язана з внутрішнім мовленням, яке обслуговує думку, сприяє її виникненню й готує до вираження у зовнішньому мовленні. Завдяки органічному зв'язку мови й мислення люди можуть через мислення розкривати зв'язки між такими явищами, які вони самі опосередковано не сприймали, які не мають наочної форми або навіть взагалі недоступні чуттєвому сприйманню (Загальна психологія, 2005:141).

Мислення в житті людини відіграє беззаперечну роль і має вкрай важливе значення, тому що дає змогу науково пізнавати світ; передбачати й прогнозувати розвиток подій і явищ; практично опановувати закономірності дійсності, використовувати їх для своїх потреб та інтересів.

Свідома діяльність особистості неможлива сама по собі, її фундаментом є мислення. Без нього неможливе формування її розумових та інших властивостей. Рівень розвитку мислення визначає, наскільки людина здатна орієнтуватися у навколишньому світі, як вона усвідомлює обставини і себе.

Активна пізнавальна діяльність сприяє розвитку людського мислення, а загальний рівень пізнання, якого досягло суспільство на певному етапі свого розвитку, визначає його зміст і характер. Тобто, мислення можна розглядати як продукт суспільно-історичного розвитку, це виявляється в тому, що в пізнанні дійсності людина спирається на досвід попередніх поколінь, оперує створеними ними засобами пізнання (мова, способи узагальнення і збереження результатів, умовиводів, висновків, наука і практика) (Загальна психологія, 2005).

«Мислення має соціальну природу. Суспільно-історичний характер мислення пояснюється тим, що виникнення й розвиток його зумовлені суспільними потребами. Суспільний характер має й мета мислення, тобто мислення є продуктом суспільного історичного розвитку» (Поняття про мислення. Функції мислення). Для того, щоб вирішити ту чи іншу проблему, люди засвоюють знання й звертаються до історичного досвіду. Процес засвоєння знань сприяє розвитку мислення, отже, мислення є продуктом суспільно-історичного розвитку.

Таким чином, «мислення – це соціально зумовлений, пов'язаний з мовленням психічний процес самостійного відображення істотно нового,

тобто процес узагальненого та опосередкованого відображення дійсності в ході її аналізу і синтезу, що виникає на основі практичної діяльності з чуттєвого пізнання і здатний виходити далеко за його межі» (Загальна психологія, 2005:141).

Через те, що предметом мислення є різноманітні завдання, які мають різне змістове наповнення й спричинюють довільне співвідношення предметно-дійових, перцептивно-образних та поняттєвих компонентів, прийнято розрізняти такі види мислення.

1. За змістом мислення.

Так, першим видом виокремлюють наочно-дійове мислення. Його особливість полягає в тому, що сам процес мислення є практичною перетворювальною діяльністю, яку здійснює людина з реальними предметами. Основною умовою успішного вирішення проблеми, завдання або задачі в такому випадку є чіткі, правильні дії з відповідними предметами. Цей вид мислення притаманний людям, які займаються виробничою працею, в результаті якої створюється конкретний матеріальний продукт.

Цей різновид мислення характеризується тим, що в ньому розв'язання завдання простежується у безпосередній діяльності. Історично склалося, що люди вирішували поставлені перед ними завдання спочатку через практичну діяльність, і лише з плином часу з неї виокремилася діяльність теоретична. Наприклад, спочатку наші предки навчилися на практиці вимірювати земельні ділянки підручними засобами, а тільки потім, на основі знань, що склалися в ході цієї практичної діяльності, поступово виникла й розвивалася геометрія як теоретична дисципліна.

Розвинене наочно-дійове мислення притаманне дорослим людям. Особливо потрібним воно є в тих випадках, коли найбільш ефективне розв'язання завдання можливе тільки в процесі практичної діяльності (Максименко, 2004:178).

Другий вид мислення – наочно-образне. Його особливість полягає в тому, що розумовий процес безпосередньо пов'язаний із сприйняттям навколишньої дійсності людиною, яка мислить, й без нього здійснюватися не може. «Значення цього мислення полягає в тому, що за його допомогою повніше відтворюється різноманітність характеристик об'єкта, відбувається встановлення незвичних поєднань предметів та їх властивостей» (Загальна психологія, 2005:165).

Це мислення характерне для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку, бо вони мислять образами. «Коли дитина нагромаджує досвід практичних дій, її мислення відбувається за допомогою образів. Замість того, щоб здійснювати реальні спроби, вона виконує їх розумово, уявляючи собі можливі дії й результати» (Психологія, 2003:278). У дорослих людей, зайнятих практичною роботою (художники, поети, архітектори, модельєри), образне мислення тісно пов'язане з наочно-дійовим і вербальним, бо насичене почуттями та емоціями. Наочно-образне мислення надає особистості можливості змістовно й різноманітно відображати реальність та сприяє розширенню її пізнавальних можливостей. Цей вид мислення

розвивається в діяльності, для якої характерне оперування образами різного ступеня узагальненості, схематичного зображення предметів та їх символічного позначення (Максименко, 2004:179).

Абстрактне (словесно-логічне) мислення «відбувається в словесній формі за допомогою понять, суджень, які не мають безпосереднього чуттєвого підґрунтя, властивого сприйманню та уявленню. Багато понять, якими виражаються економічні, суспільно історичні, наукові категорії, є продуктами здатності мислення створювати абстракції, в яких не простежується їх безпосередній зв'язок з чуттєвою реальністю» (Максименко, 2004:179).

Ці різновиди мислення перебувають у певному співвідношенні. У розвинених формах вони можуть проявлятися як індивідуальні особливості мислення людей, спричинені видом їхньої діяльності, професійними чинникам, способом життя або іншими причинами.

2. За характером задач мислення може бути практичне та теоретичне.

Практичне мислення спрямоване на розв'язання специфічних практичних проблем і задач. Це чіткі конкретні завдання, які можуть виникати в спеціальних видах професійної діяльності (наприклад, операторська, управлінська, педагогічна, діяльність юриста, ветеринара, лікаря, менеджера та ін.), а також у повсякденному житті або в побуті. Особливість цих практичних завдань – їх вузькоспеціалізований, а не загальний характер, обмеженість конкретною приватною або професійною ситуацією, що зумовлює обмеженість в часі, необхідність вирішення їх у певні відрізки часу – доки існують конкретні умови й обставини (Загальна психологія, 2005:166).

Теоретичне мислення спрямоване на рішення завдань специфічного змісту – чисто розумових, пізнавальних, і полягає у пізнанні законів та правил. Мета пізнання – пошук істини, тому пізнання нескінченне, воно має східці, цикли, рівні різної глибини. Пізнання носить громадський характер, тобто є процесом пізнання світу суспільством, людством, але цей громадський процес здійснюється людьми, які, освоївши результати попереднього процесу пізнання, розвивають його. Важливим для теоретичного мислення є узагальнення абстрактних понять, що відображає істотне у явищах і поняттях, зв'язках між ними на рівні закономірностей та тенденцій (Загальна психологія, 2005:166).

3. За ступенем новизни й оригінальності мислення буває репродуктивне та продуктивне.

Коли у процесі мислення відбувається засвоєння інформації з наступним її відтворенням у певних життєвих ситуаціях, таке мислення вважають репродуктивним. Якщо репродуктивне мислення не утворює нові знання, воно виконує іншу роль – дозволяє засвоїти базові знання та забезпечує на їх основі вирішення знайомих завдань. Сферою застосування репродуктивного мислення виступають: розуміння нового матеріалу, його закріплення та застосування. Для його використання потрібно мати базовий рівень знань, а можливість застосування репродуктивного мислення прямопропорційна цьому рівню. Отже,

вирішуючи нові проблеми, репродуктивне мислення відіграє дуже важливу роль, бо якщо невдало розв'язати нове завдання відомим способом, то виникає проблемна ситуація, яка сприяє активізації продуктивного мислення та пошуку нових шляхів рішення.

Якщо в результаті мислення з'являється новий продукт, який буде впливати на розвиток розуму, то таке мислення вважають продуктивним. Його результатом є глибоке засвоєння знань і їх практичне застосування у практичній чи виробничій діяльності або в нових умовах. Підсумком продуктивного мислення є виникнення нового мисленнєвого продукту. Продуктивне мислення відрізняє конкретність формулювань і слугує показником рівня розвитку творчого потенціалу людини та її інтелектуальних здібностей. Завершенням продуктивного мислення є творче мислення. Продуктивне мислення призводить до появи нових знань, що формують нову систему зв'язків, які, у свою чергу, потім допоможуть у вирішенні завдань. Репродуктивне та продуктивне мислення тісно взаємозв'язані між собою, при цьому продуктивне мислення опирається і ґрунтується на репродуктивному, яке є основоположним.

У формуванні творчого мислення важливе значення відіграють психічні процеси, на які звертає увагу в своїх працях С. Сисоєва.

«Альтернативність мислення – це властивість мислення індивіда розв'язувати ситуацію, що вимагає зробити вибір, аналізуючи різні думки; представляти розв'язання в діаметральному ракурсі.

Дивергентність мислення – це мислення, яке характеризується швидкістю, гнучкістю й оригінальністю, тобто якість, що дозволяють виявити розбіжності і сформулювати проблему.

Точність мислення – це фіксація на розв'язанні проблеми, утримання її змісту, здатність мислення знаходити найбільш оптимальне рішення.

Готовність пам'яті – це здатність зафіксувати інформацію, зберегти її й відтворити негайно або з часом при необхідності.

Асоціативність пам'яті – це встановлення зв'язків між віддаленими поняттями, явищами, об'єктами, теоріями на основі згаданого образу або ситуації.

Цілісність, синтетичність, свіжість і самостійність сприйняття – це здатність сприймати дійсність у цілому, не поділяючи її на дрібні, відносно незалежні частини, і незалежність їх відтворення; незалежність сприйняття установок і суджень інших

Пошуково-перетворюючий стиль мислення – це стиль мислення, який передбачає побудову власного дослідницького проекту і новоутворень у пізнавальній діяльності» (Сисоєва, 2006:152-153).

Таким чином, мислення як процес завжди формується у процесі взаємодії суб'єкта з навколишнім світом, у процесі діяльності. Під впливом мети та в умовах виникнення проблеми мислення людини актуалізується, бо саме мета й формує мислення як діяльність, а особистість виступає суб'єктом цієї діяльності.

Мислення завжди змінює зміст для того, щоб зробити його зрозумілим, доступним для повного й глибокого сприйняття суб'єктом. Цьому сприяють мисленнєві операції. Мислення – це діяльність, яка пов'язана з інтелектуальним розвитком і практичною діяльністю людини, бо поєднує в собі пізнання й творче перетворення образів накопиченої дійсності та уявлень, які зафіксовані у пам'яті, а внаслідок розумової праці ця діяльність постійно змінюється.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. Т. В. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1728 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
3. Загальна психологія : навч. посіб. / М'ясоїд П. А. Київ : Вища школа, 2000. 487 с.
4. Загальна психологія: підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Либідь, 2005. 139 с.
5. Маклаков А. Г. Общая психология. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 592 с.
6. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
7. Поняття про мислення. *Безкоштовна бібліотека підручників*. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7319.html> (дата звернення: 29.10.2023)
8. Поняття про мислення. Функції мислення. *Pidru4niki*. URL : <https://pidru4niki.com/10890304/psihologiya/mislennya> (дата звернення: 29.10.2023)
9. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. 4-те вид. Київ : Либідь, 2003. 560 с.
10. Психологія. Підручник для педагогічних вузів / за ред. Г. С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1968. 571 с.
11. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1958. 145 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 2000. 712 с.
13. Сисоєва С. О. Основы педагогічної творчості : підручник. Київ : Мілені, 2006. 344 с.
14. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
15. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. Київ , Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

References

1. Busel, T. V. (Ed.) (2004). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv : Irpin: VTF «Perun». [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
3. Miasoid, P. A. (2000). *Zahalna psykholohiia* [General psychology]. Kyiv : Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
4. Skrypchenko, O. V., Dolynska, L. V., Ohorodniichuk, Z. V. (2005). *Zahalna psykholohiia : pidruchnyk* [General psychology: textbook]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
5. Maklakov, A. H. (2003). *Obshchaia psikhologhiia* [General psychology]. Saint Peterburg : Pyter. [in Russian].

6. Maksymenko, S. D. (2004). *Zahalna psykholohiia* [General psychology]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].
7. Bezkoshtovna biblioteka pidruchnykiv (n.d.). *Poniattia pro myslennia* [The concept of thinking]. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7319.html> [in Ukrainian].
8. Pidru4niki. (n.d.). *Poniattia pro myslennia. Funktsii myslennia* [The concept of thinking. Functions of thinking]. URL : <https://pidru4niki.com/10890304/psihologiya/mislennya> [in Ukrainian].
9. Trofimov, Yu. L., Rybalka, V. V., Honcharuk, P. A. (Ed.) (2003). *Psykholohiia* [Psychology]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
10. Kostiuk, H. S. (Ed.) (1968). *Psykholohiia: Pidruchnyk dlia pedahohichnykh vuziv* [Psychology: Textbook for pedagogical universities]. Kyiv : Radianska Shkola. [in Ukrainian].
11. Rubinshtein, S. L. (1958). *O myshlenii i putiakh eho issledovaniia* [Thinking and ways of its research]. Moscow : [in Russian].
12. Rubinshtein, S. L. (2000). *Osnovy zahalnoi psykholohii* [Fundamentals of general psychology]. Saint Peterburg [in Russian].
13. Sysioieva, S. O. (2006). *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti* [Fundamentals of pedagogical creativity]. Kyiv : Mileni. [in Ukrainian].
14. Shynkaruk, V. I. (Ed.) (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv : Abrys. [in Ukrainian].
15. Shynkaruk, V. I. (Ed.) (1986). *Filosofskyi slovnyk* [Philosophical dictionary]. Kyiv [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Останніми роками у початковій освіті відбуваються інтенсивні зміни, які спрямовані на творчий розвиток особистості, її креативне нестандартне мислення, вимагають постійного вдосконалення і оновлення організаційних форм, змісту освіти, застосування інноваційних технологій, які спрямовані на підвищення результативності навчання.

Мислення є одним із складних пізнавальних феноменів, притаманних людині. Мислення має вагоме значення у пізнанні навколишнього світу. Мислення на відміну від сприйняття виходить за межі даних, одержаних органами чуття, розширює межі пізнання. На основі сенсорної інформації завдяки мисленню людина робить певні теоретичні й практичні висновки.

Мислення відрізняється від інших психологічних процесів тим, що для нього характерна наявність проблемної ситуації, завдання, яке треба вирішити або встановити причинно-наслідкові зв'язки між предметами, об'єктами, процесами і явищами, а також обов'язковою є активна зміна умов, у яких ці завдання задаються.

Навчання у початковій школі – це захоплюючий процес, який сприяє загальному розвитку дитини молодшого шкільного віку, є важливою складовою, яка стимулює формування особистості. Для розвитку різних операцій мислення здобувачів освіти необхідним є створення умов, які сприяють оптимізації освітнього процесу засобами різних форм, методів і прийомів навчально-виховної діяльності.

Мисленнєва діяльність учнів є однією з основоположних проблем теорії і методики початкової освіти. Чимало літературних джерел розкривають особливості мислення та його розвиток, бо воно є одним із важливих процесів існування особистості у навколишньому світі. Мислення людини дає можливість глибше й ширше пізнати світ, відносини між людьми, зв'язки людини з навколишніми предметами, явищами, пізнати особливості психіки.

Мислення як процес вивчається психологією, педагогікою, біологією, кібернетикою, філософією та іншими науками. Вчені розглядають різні проблеми і види мислення, розробляють відповідну систему спеціальних понять,

створюють теорії мислення, які розширюють знання людей про означений процес особистості, дозволяють глибше зазирнути у мисленевий процес.

Творче, нестандартне, креативне, критичне мислення з психологічної точки зору розглядають дослідники у двох аспектах: як психічний процес створення чогось нового і як сукупність властивостей особистості, які сприяють її залученню у цей процес. Тут особливе значення відіграє самостійне мислення школяра, оскільки у процесі пошукової, дослідницької, проблемної, творчої або проектної діяльності найбільш яскраво виявляється індивідуальність дитини, її знання, вміння, інтуїція, прослідковується зв'язок її рухової активності, ініціативності та самостійності.

Ключові слова: освіта, навчання, розвиток, початкова школа, учні, мислення.